

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ
ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО
ДОБРА

ОПОВІДАННЯ

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). I, нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 образах).
- 9—11. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
- 12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, I).
- 15—16. Руданський С., Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Десять братів і десята сестричка Галя.
- 18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Мамін-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
- 22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть I.
- 24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
- 26—27. Кміт Юрій, В ватинку й на сонці оповідання.
- 28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
- 30—33а. Чайківський Й., Всесвітня історія I, стар. віки (з ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
- 35—36. Кіплінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
- 38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езон, Байки.
- 41—43б. Барвінський В., Схошений цвіт, повість.
- 44—47. Раковський Ів. др., Психологія, I.
48. Андрєв Л., Три оповідання.
- 49—50. Карпенко-Карий, Хазаїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Бернзон Б., Понад сили, драма.
- 53—56. Чайківський Й., Всесвітня історія II, серед. віки.
- 57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
- 61—62. Ібзен Г., Будівничий Сольнес, драма.
- 63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-солдовей, поема-казка.
66. Молієр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
- 68—72. Чайківський Й., Всесвітня історія III, нововічна.
- 73—74. Николишин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
- 76—77. Геневефа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна, новела.
80. Кобилянська Ольга, Valse mélancolique.
- 81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
- 85—86. Толстой, Л., Живий труп, драма.
- 87—91. Барвінський О., Спомини з моєго життя, I.
92. Яричевський С., Княгиня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Соц, Одарка, Чари, Ледащниця.
- 94—98. Лепкий Б., Начерк іст. україні. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інститутеа.

ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА

ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА.

Оповідання.

I.

Перший грім

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, загіртому стравою та вином обличчю, він звернувся до жінки:

— Порайся швидче, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре,— відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччя, що саме розцібулося на її темній, немов спижовій, рuci.

Але не встигла вона ще зацібути наруччя, як почула, що круглий, на пів-аршина заввишки стіл—„мас“—звалився їй на коліна, а посуда з брявкотом розкотилася по сінях, де за-для хатньої духоти звичайно обідають улітку молдувани.

— Помалу ви, потерчата!—скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи—два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток дівчинка—наче не чули сердитого материного поклику. З искрами радости в чорних оченятах, з веселим покли-

ком: „Їдемо, їдемо, на виноградник їдемо!“— вони зірвалися з-за столу та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги.

— Це кара божа, ті діти!—вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сinyaх посуду. — Ви не їсте, мош-Діма? ¹⁾—раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, непритомно осміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наївся,—тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбірала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Її повільні рухи, землистого коліру обличчя, опущені до-долу кутики уст свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнітом, стан робив цю двадцятип'ятилітню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою, орієнтальні очі блищали вогнем під тонкими зведеними до-купи бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її снижові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку з шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого в дорогу. Але червцеве сонце, снопом цілим глянувши у загіратоване вікно, пригадало їй, що на дворі

---

¹⁾ Мош-Діма—діду Діма.

спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік з запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати.

На привзбі сидів мош-Діма, оточений курами та качками, і з непритомною усмішкою божевільного пригоршню сипав на землю покришену мамалигу, на яку в галасом пакидались його пірнаті приятелі.

Маріора з-під долоні глянула в сторону повітки. За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве вдержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом—„каруцою“. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла—і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались вулицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки зграями вибігали з дворів, в скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Приченурені за-для неділі молдувани придивлялись з-під долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

І справді, любо глянути на ставну постать Замфірову, в гордим, як у римського патриція обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом меражаним „іліком“, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під якої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі, чорні очі Замфірові, його довгасте, повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою—так і світяться задоволенням, так і сяють гордощами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хазяїн, не згірш од других. Оцими самими руками, якими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяїнами, чому тепер не один заздрить.

Тому-то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої сніті, в ремінних шорах, коні, що, вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши ший, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу по-між очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на його з-за річки широкий простір зелених плавнів, замріли в далині закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла короґва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник в червоному фезі палягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на беріг. Вище, в далекому коліні річки, під крилатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі-галичане.

Діти помітили на судні собаку й висунулись з васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На, цю-цю! на!

— На місце!—скрикнув враз батько, обернувшись до дітей.

З-за гори саме виїхав віз, налаштований жінками та дітворою, і нагнав Замфіра. Молдувани замінялись поглядом—і вмить, немов зрозумівши один одного, підскачили на місці, пустили віжки, гукнули на коней... Коні, почувши волю, шаршнули з копита, витяглися—й помчались стрілою навипередки, згнувши незабаром в густій хмарі куряви. Лиш ніколи, коли сильніший повів вітру відносив на бік куряву, вид-

ко було оддалік дві каруци, одну ближче, другу далі, що немов п'яні хиталися з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилась ручками за васаг... Чорні очиці блищать щастям... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здається, кудись далеко, відірвавшись від землі... Вербн, садки, гори наче женуться назад, у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сміється з задоволення, тато, той добрий „татітка“, раз-у-раз підплигує, вимахує рукою та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягались, як змії, запінилися, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеться кіньми передніх коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишилися, сплиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріле чоло, скочив в каруци і в виразом гордоців на розпаленому гоном виду поплескав гарячих коників по шиї.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні й пустив на пашу по-під садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Роскішні крислаті кущі з буйною лозою, обліцлені лапатим листом, вкривши підгір'я, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллям, що, мов глибока зморшка на чолі, перетинало пасмо гір. Тоненькі, штучно виплетені в очерету тини, відділяли Замфірів виноградник від сусідніх а буйпа лоза, немов на-

перекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами, побратерськи едналась в зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля валляла підгір'я шпичастих гір, п'ялась до-гори, до тих жовтих шпилів, що дивились з своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гірла, в далеку простору, повиту сизою імлою...

Зелене море листя грало долі всіма сутіннями барв, від чорно-зеленої, до жовто-зеленастої; а з гори вторували тієї мелодії барв безладня гармонія мідяних дзвоників отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свої виноградник. Оця десятина землі, густо засажена роскішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жерделями та сіролистими айвами—дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградником цим зв'язано так багато спомнів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, вазираючи під кожен кущ, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сходився він у свято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, там посадив на щастя якийсь особливий гатунок винограду—от, як розрісся тепер роскішно!—а тут хазяїном вже завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листя—то делікатне, яєно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче полив'яне. Там, під листям, цілі скарби, цілі купи роскішних китяг так і обліплюють кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Е, зародив Господь, радісно б'ється Зам-

фірове серце, а очі сміються до здорових грон.

— Татіка, татка! а йдїть сюди!—гукає старший хлопчик.—Скільки тут „поми“ (винограду)—страх!..

— Сюди, сюди, татика!—кричить з другого боку дівчинка,—в мене більше, навіть листя не видно!

Замфір сєє. Не зазиратимуть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „пома“, буде й вино. Тут саме вгіддя для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим-то він і не возить його на торг... Сами купці приїзять з готовими грїшми, аби було що продавати. А доведеться продати більшу частину... Ну, та звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе. Вже ж молдуванви не лишиться без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, та коло винограду не грїх, бо то хлїб святий, то дар божий... О, тут гущина яка, сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя... А тут лозина зайва, тільки сік марне тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось грони похилили гялячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки-то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди, лишили тут свою силу—бач, які здорові та роскішні кущі виплекали! А він сам—хйба він мало поклав тут здоров'я?

І згадується Замфірові, як він в-осени му-
сить зібрати тички, підчистити лозу, закопати
її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а
на місці кущів виростають могилки. Спить зи-
мою виноградна лоза, вкрившись могилками, а
на весну треба виволити її, на світ вивести
в-хід землі, обчистити, на тички підняти... А
почнуть кущі бур'яном заростати—знов сапа в
роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не
двічі... Виноград любить, щоб коло нього хо-
дити. І ходиться коло нього, як коло рідної ди-
тини, і годиться йому, зате ж і звикається до
нього, як до близької істоти, з життям якої
зв'язане власне життя, хліб, достаток... І такою
дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що
вміє віддячити за важку працю, за тверді
мозолі...

А пора збирання винограду?—пригадує Зам-
фір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла
родина бере уділ в тій праці. Любо тоді гля-
нути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стрі-
мує солодкий сік у топкій шкурці. Дорослі з
ціснями стинають стиглі китяги в коновки та
посять до бочки, а весела, замурована солодким
соком дітвора, нишпорить по-під кущами, ви-
шукує непомічені грона. Рікою лється солод-
кий „муст“, починає грати, і тоді село,—від
малих дітей до столітніх дідів,—на підпитку...

От коли б допоміг Бог зібрати виноград та
продати вино. Треба б взяти у пана яку „фальчу“
землі, бо без поля теж погано у господарстві.
Що то Маріора скаже на цю думку. Але де
вона?—скинув Замфір очима по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зеле-
них рямцях, підперши рукою голову з зами-
сленим обличчям.

— Маріоро, а ти чого там зажурилася? бачиш, Господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусідів.

— Хвалити Бога!—зітхнула молодиця.—Та бач, я думаю... люде гомонять...

— Про що люде гомонять?—підійшов до неї Замфір.

— Кажуть, буцім-то їздять по селах якісь доктори, що псують виноградники. Кажуть, слабість якась завелась у винограді чи що, от вони й вирубують куці та палять їх, ще й землю отрутою напувають...

— Що? виноград рубають?—здрігнувся Замфір. Він сам чув про це, як їздив на торг у Рені. Палять?—каже вона, землю трують? То й його добро, його батьківщину, хліб його, мали б знищити якісь там доктори? Зроду-звіку цього не буде. Та може й в слабість на виноград, але тут, у їх селі, всі виноградники, хвалити Бога, здорові, родючі, на гарному ґрунті. Дурниця то, чутка ота. Та й люде у них не такі, щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! на-смілив би ся який вступити на його виноградник! Він би першого з рушяці застрелив, як собаку. Через труп його хіба б переступили в садок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурниці! Мало що люде плещуть!

Замфір махнув рукою.

Однак, не зважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Не надовго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, що хвилею листу вкрило скарби дороду, безжурне щебетання дітвори, що з галасом, обмаяна виноградними гиялками, бігла до батька, — вернули Замфірові його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратись додому. Хлопці метнулись до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка у вінку з виноградної гиллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лови з делікатним ланатим листом та позакручуваними тоненькими вусяками.

Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Прута і довго ще видко було щасливі обличчя дівчорі та довгі зелені лози, що, повисавши з каруци аж до землі, колихались від швидкого руху, немов прощаючись з своїми подругами на винограднику.

В селі був рух. Цілі юрми молодіжкі, одягненої в святну одіж, стояли на вулицях або простували на майдан, звідки на село ціле розходилося глухе дудніння „добри“¹⁾ в супроводі різких, пискливих вгуків „кавала“²⁾. Одноманітна східня мелодія „булгаряски“ свідчила, що там, на майдані, танець у розпалі.

Опріч цього руху помічався ще й другий рух. По вулицях снували молдувани, купчились біля воріт, по-під тинами, вимахували руками, сперечалися, кричали. Баби своїми пискливими голосами робили справжній шарварок. Очевидячки в селі щось сталося. Коли Замфір наблизився до одної з таких купок, його зупинили, оточили каруцу зо всіх боків і хоч по розпалених обличчях молдуван видко було, що якась цікава новина свербить їм на кінці

---

¹⁾ Добра—довгастиї тарабан.

²⁾ Кавал—дуже довга сопілка.

язика, однак давнім звичаєм виповнено поперед церемоніял привітання.

— Добридень, Замфіре!

— Спасибі вам.

— Що поробляєш?

— З виноградника їду...

По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однаковим тоном, зиялась ціла буря голосів. Чи чув він, що примарь¹⁾ одібрав бомагу?... О, він пустить їх, запродаєць отой, бодай би не встав в останній день на суд божий!... Ба не пустить!... Пустить, побачите, пустить!.. То село не пустить!.. Ні, це вже кінець світа настає!..

Замфір нічого не розумів.

— Хто? кого не пустить?... Кажіть бо толком!—кидав він питання на всі боки.

— Кого!.. Та ж докторів!.. Прийшла до примарії бомага, що незабаром мають приїхати доктори, які псують виноградники.

Замфіра, наче грім з ясного неба, вразила ця звістка. Невже ж цьому правда?—шибала думка по його голові.—Невже ж цьому правда?

— Ой, виріжуть нам виноградники, до щенту виріжуть, анцихристи!—голосила якась баба.

— Нічого, будемо звикати без вина,—зло-радо кидала увагу друга.

Замфірові не вірилось ще. Чи не пустив хто часом дурну поголоску? Треба самому дізнатись про це в примарії.

— Я зараз буду тут, тільки коні випряжу,—гукнув він в юрму, рушаючи.

За хвилину Замфір з похмурим обличчям

---

1) Примарь — сільський староста; примарія — розправа.

ішов вже у примарію. За ним потягло кілька молдуван. Примаря не було ще з ярмарку, на дворі примарії стрів їх пап писарь, дуже незадоволений, що йому перешкодили милуватися своїми новими, ясної барви галанцями. Він скинув на Замфіра котячими очима, настовбурчив рівні, як у kota, вуси й відловів на привітання.

— Ми прийшли до вас, „дѳмнуле“ писарь¹⁾, дізнатися, чи правда тому, буцім-то прийшла бомага про докторів, що псують виноградники?

Пап писарь зробив рукою та одягненими в ясні галанці ногами такий рух, наче хотів попрохати вибачення у громади, що така нечемна бомага справді існує в канцелярії примарії.

— А як же... е... е... за номером...

— Чого ж вони хотять від нас ті, доктори?— глухо спитав Замфір.

Пап писарь був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять „доктори“.

— А... а... в вині слабкість така є, філоксерія прозивається,—збрехав він, вдячно відкидаючи ногою в ясних галанцях та роблячи рукою округлий рух.

— Слабкість? У вині слабкість? — загула громада.

— Брехня! Діди, прадіди наші пили вино, а жили по сто літ! І ми п'ємо, а ніхто не чув ні про яку слабкість. Це нам голову морочать!.. бач, слабкість знайшли!..

— І звідки ж береться та слабкість?—спокійно, але глухо питав Замфір.

— А... а з повітря!..—І пап писарь, зморщившись, потяг носом повітря, наче помітив

---

¹⁾ „Дѳмнуле“ писарь—пане писаре.

присутність тої слабости у повітрі.

— Ну, і що ж,—допитувався Замфір,—ру батимуть нам виноградники?

— А рубатимуть.

— Усі?

-- А всі...

Молдувани обурились. Хто має право рубати їх виноградники? Та вони на шматки розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем. Як? Вони садили виноград, вони пазували садки свої, а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їхню працю? Яким правом?

— Закон!..—уклонився, розставивши руки, пан писарь ще й очі заплющив, наче прохаючи вибачення, що існує на світі такий закон.

Закон! закон! Вони вже чули те слово. Як тільки яке здирство, як тільки кривда яка громаді—зараз: закон. А хіба закон насадив їм виноградники, що дає право нищити їх? Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого?.. Закон, він каже! А хіба ж на світі є такий закон, щоб відбірав хліб від їхніх дітей, робив їх жебраками!.. Ого! вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їхні! Тоді хай судять їх!..

Громада гула, як рій роздратованих шершнів, але пан писарь вже не чув того гомону. З почуттям власної висшости, з виразом невимовного призирства до того темного хлопства, що так не личив його котячому видові, пан писарь округлим рухом звернувся плечима до громади й, кинувши останній погляд на свої нові галанці, вступив у канцелярію.

Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного лиха. Злість

душила його за горло, а прокльони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каменя з серця, не зменшали злости.

А коли перелякана жінка стріла його неспокійним питаючим поглядом, він процідив крізь зуби:

— Не бійсь, нічого нам не буде. Я ще здолаю оборонити себе від напасти...— і глянув в-під лоба на стару турецьку рушницю, що висіла на стіні край мисника.

II.

Ріжні погляди.

Одної ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, що йде по-над Црутом, котилося дві молдуванські каруци. На задньому возі, де сиділо кілька чоловіків, спустивши ноги за полудрабки, чутно було веселі жарти, регіт, пісню. По грубих полотняних сорочках, по чорних запрацьованих руках, а нарешті по залізних лопатах та всяких робочих струментах, що визирали крізь полудрабки, можна було пізнати, що то робітники.

На передньому, помальованому зеленою фарбою возі, серед дорожніх клунків, сиділо трое молодих хлопців: двоє на задку воза, а один— напроти їх, спиною до візника-молдувана. Цей останній солодко дрімав, звисивши здорову, круглу, як кавун, голову па груди. На його опасистому, круглому обличчю з чорним закрученим вусом блищала щаслива усмішка солодкого сну, а кругленьке, багато обіцяюче в будуччині черево рівно колихалося під полами

студентського китля. При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавався мизерним та тендітним. Високий, худий, з закарлюченим, як у кібця, носом на довгому обличчю, облямованому рідкою темною борідкою, одягнений в синю французьку блюзу, на якій можна було полічити усі кістки його, він трохи скидався на Дон-Кіхота. Зігнувши свою довгу фігуру та спершись худими кістлявими руками на рушницю, Дон-Кіхот (як його подразнили товариші) пожадливо стежив очима за табуном диких гусей, що летів через Прут у плавні. Його очевидячки дратувало, що дичина безкарно летіла над головою, захищена високістю та забороною полявати до Петра.

Третій подорожній, закутаний у парусиновий плащ, з кобкою на білому картузі, при якому засмажене обличчя подорожнього в підстриженою à la Boulanger білявою борідкою видавалось ще чорнішим, дивився вдумливими сивими очима на широкий краєвид.

По під полониною, по якій вони їхали, широко розіслався зелений низькоділ. Срібляста биндочка Прута кривульками порізала зелені береги, ціле море хвилястого комишу ховало від людського ока блискучі озерця та гірла, блакитна імла далини повила далекі села, гори, садки. На планині хилилась од вітру пшениця, а по жовтих ярах, що збігали з гори до Прута, п'явся лозиною кучерявий виноград. На чистому теплому небі тільки де-не-де білили кущиками хмари.

Дон-Кіхотові першому докучила мовчанка. Він злегка штовхнув дрімачого студента.

— Колего Савченко, годі бо вам носом свистіти!... Он гляньте краще на той табун диких

гусей,—аж злість бере, що не можна дістати.

— Га?... що?... я заснув?...—прокинувся студент.—А що ж його робити у дорозі: ні вина, ні дівчат тут немає...

— Незабаром приїдемо в село: буде те й друге.

— Угу... а як знайдемо філоксеру, то ті мегери й очі в лоба повидирають нам. А ви все ще, колего Рудик, мов кіт той, пасете очима пташок? Плюньте на це діло...

Рудик перово кинувся.

— Плюньте на своїх дівчат краще,—відри-
зав він ображено.

— Ха-ха! Прирівняли! А що ж це,—позіх-
нув Савченко,—наше „начальство“ похиюпи-
лось? На що хочете закладаюся, що саме те-
пер обмірковується план кампанії антифілоксер-
ної! Ну, признайтеся, пане Тихович, адже я
вгадав ваші думки.

Тихович скинув очима на Савченка.

— На цей раз не вгадали,—обізвався він.—
Я нічого не думав, а просто милувався крає-
вюдом. А коли хочете, признаюся щиро: мене
турбує думка, що у Лоештах знайдемо філо-
ксеру.

— Вас турбує?—засміявся студент.—А я б
сказився за тих вісім годин одноманітної праці,
коли б не рятувала мене часом від цього ота
ваша неприятелька—філоксера. Все ж таки
якісь вражіння, рух, життя. Та й приємно знай-
ти, коли шукаєш.

— Мовчали б краще, колего,—спинив його
Дон-Кіхот (vulgo Рудик) та не дратували пана
Тиховича своїм легкодумством. Адже ви знаєте,
як він поважно дивиться на свою місю...

Студент махнув рукою і розщібнув китель.

Тяхович нічого не відповів. За кілька хвилин він звернувся до візника:

— Діпарте Лоешти? ¹⁾

— Яка-та! ²⁾ — показав візник пужалном на провалля, в якому зникла враз дорога. Здавалось—далі нікуди було їхати. Дорога западалась, як під землю, а за проваллям, глибини якого ще не можна було помітити, стирчали зелені шпиглі гір. Але візник припинив коні і ступою спустився в кручу. Він в'їхав у вузьке міжгір'я. З одного боку дороги стирчала жовта стіна урвища, з другого чорніла широка безодня, дно якої мабуть ніколи не бачило сонця. Зубчасті гори кидали тінь на дорогу, п'яма лізла в безодні, виповняла міжгір'я, п'ялась по горах аж до сяючих на сонці шпилів. Стягнені віжками, під натиском каруци, коні крутились, як змії, помалу спускали віз по покрученій дорозі, що, здавалось, провадить на той світ. Виступи гір закривали дорогу, і тільки клаптик безхмарного неба синів у високості над стрімкими жовтими стінами урвища.

Враз, немов від маху чарівничої палічки, пасмо гір розірвалося; в широкому отворі, наче у вікні, блиснула річка, а за річкою—широка простора зелених плавнів, засипана вся південним промінням. Каруца впірнула у хвилю ясного світла й покотилась берегом Прута, далеко лишивши за собою похмурі бескеди.

Незабаром показалось село, мальовничо розкидає над річкою по горі. Білі, чепурненькі хати під очеретяними стріхами, з широким піддашшям на мальованих стовпах, дерев'яні „кош-

---

¹⁾ Далеко до Лоешт?

²⁾ Ось.

ниці“ на кукурудзу, очеретяні хлівки, кри-слаті акації та морви за штучно плетеними оче-ретяними тинами, журавлі над колодязями—все це робило гарне вражіння, свідчило про лад та достаток. Хазяїв не було дома, всі були на роботі. Тільки де-не-де діди вигрівалися на сонці по привъбах та молодичі квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кух-вами. Собаки, яких завжди безліч по селах пів-денної Басарабії, обпали каруцу й бігли, валу-ючи, за нею аж до примарії, де зупинились наші подорожні.

Тихович вискочив з каруци й, не обтріпу-ючи навіть пилу, слішно ввійшов у примарію. Тут його стрів примарь, грубий череватий мол-дуван з апатичним обличчям та наш знайомий—писарь, котрий не мав уже на собі святних яєних галанців.

Тихович назвав себе.

— Мені припоручено,—додав він,—обдивитися лештські виноградники, щоб запевнитися, чи вільні вони від філоксери. Ви дістали мос оповіщення?

Примарь апатично кліпнув очима, а писарь, настобурчивши вуси та вирячивши котячі очі, зігнувся так, що робив вражіння людини, в якій від страшного болю втягло назад живіт.

— А як же, відібрали... це про „філоксе-рию?“ О! ви тут напевне знайдете її!..—додав він в округлим рухом рук.

— Ви чому так думаете?—звернувся до нього зацікавлений Тихович.

— Люде мруть, — таємничо пояснив пи-сарь.—І в повітрі...—Він не доказав, а тільки потяг носом повітря, наче чув там присутність „філоксери“.

Тихович злегка осміхнувся.

— Мені треба знайти квартири,—звернувся він до примаря,—для робітників і для нас. За хати я платитиму. Тільки поспішіться, бо люди чекають на дорозі.

— Усе буде зроблено!—підхопив писарь, вивсовуючись із хати задом та виробляючи дивні рухи ногами, на яких, на превеликий жаль пана писаря, сьогодні не брилювали вже нові ясні галанці.

Сотник та десятник як навіжені бігали по хатах, шукаючи квартиру—і не могли нігде знайти.

Молдувани, дізнавшись, що приїхали ненависні їм „доктори“, ні за що не хотіли пускати вогорів у хату.

Савченко з Рудиком сиділи на возі й, голодні та лихі, лаяли молдуван.

— Яка дикість! Який брак культури!—хвилювався Савченко.—Ти працюєш для їхнього добра, їхньої користі, а вони тебе в хату не пускають, варвари!...

— Відколи це ви, колего, почали добачати користь у нашій праці? Я щось раніше не помічав цього за вами. Може то з голоду?—глузував Рудик.

— А таки я голоден, коли хочете знати!—вибухнув Савченко.—Від самого раня нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! Нічого мовити—миле життя розвідача філоксерної комісії.

— Ех, шкода!—зітхнув Рудик.—Як би можна, забив би я оце парочку гусей та засмажив на маслі, знаєте, в яблуками.

— А-а! не дратуйте ж бо!..

— Або підстрелити, знаєте, зайця та спекти до бурячків у сметані.

— Тьфу! Мовчіть-бо, бо слина котиться...

Тихович в ганку прислухався до тої розмови, зморщивши чоло. Очевидячки й його дратувала прикра ситуація.

Нарешті задиханий сотник оповістив, що квартирі знайдено. Обидві каруци рушили, й наші подорожні так-сяк розташувалися.

Коли за кілька хвилин робітник ніс із шинку карафку вина, молдувани кидали у слід йому гнівливі погляди, вигукуючи з обуренням:

— Анцихристи! Бач, сами п'ють вино, їм воно нічого не вадить, а людям рубають виноградники,— бояться, бач, щоб люде не вмірали, бодай би ви сами виздыхали, анцихристи!

В невеличкій, чепурній молдуванській хаті, де зупинились розвідачі, сичала на столі бензинка, а на ній шкварчала яешня, яку митецьки вмів пржити Савченко. Віп сам, своєю власною кругленькою особою, стояв, зігнувшись над пательнею, і в утіхую ласуна, з поширшеними ніздрями розкошував пахощами смачної страви.

Рудик витирав склянки на вино, різав хліб.

— І де той Тихович вештається?— бурчав імпровізований кухарь.— Яешня вже готова, а його десь носить...

— Принесло вже і, як бачу, в самий час!— обізвався Тихович на порозі.— Треба було поглянути, як там розташувались робітники.

Савченко загасив бензинку, тріумфально поставив на стіл яешню і з вишуканими рухами, церемоніяльно запрохав товаришів на обід.

Розмова стихла; чутно було тільки, як працювали молоді щелепи та булькало вино при наливанню у склянки.

По заспокоєнню голоду Савченко сповнив

склянки, закурив цигарку і звернувся до Тиховича.

— А тепер, коли „жолудкове питання“, як кажуть галичани, залагоджено, мушу поділитися з вами сумним спостереженням, що наша хазяйка пеклом дихає на нас. Мені, знаєте, треба було вмитися з дороги. Я й звернувся до хазяйки: „Де у вас вода?“ питаю її ввічливо так. — „У Пруті“, відказала мені дама. — „Це ми знаємо, — кажу я, — а чи не можна б звідси трохи узяти?“ — та й подався до діжчини. Ех, як не скочить моя мегера, як не вихопить діжку в мене в-перед носа, як не забелькоче! — „Фе, — кажу, — мадам, на віщо так хвилюватися? Це й на нерви шкодливо, і колір личка може вонсуватися, хоч воно й так у вас нагадує торішню мамалигу“. І що ж, ви думаєте, відказала вона на таке dictum? Отож нічого не відказала, а тільки плюнула, так таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського...

Рудик сміявся.

— Ну, цього факту хіба не запишете собі in libris amoris. Та хіба ж тільки хазяйка наша?! — додав він. — Всі вони, усі молдувани дивляться на нас, як на ворогів своїх, у ложці води ладні втопити нас...

— І не дивниця, — обізвався Тихович. — Приїдять в село якісь люди, що не знають їхньої мови, через що не можуть порозумітися з ними, не питаючись ідуть на виноградники, рубають їх, палять... За що? на що? яким правом? Не звісно. Та й виясни ж такому молдуванові, темному, неосвіченому, що філоксера, той страшний шкідник винограду, може в часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видко ще руйнуючої сили того маленького, а сильно-

го ворога! Він не пітме віри. Виясни господареві, в якого зрубано виноградник, що це зроблено для загального добра, для безпеки сусідніх виноградників від зарази! Чи ж він потішиться таким поясненням? Або обіцяй другим, що ми не пустимо на їх садки філоксери, коли від самого початку існування комісії аж досі не було ще прикладу, щоб удалося нам цілком очистити від філоксери виноградники в якому-небудь селі...

— Амінь,—перехопив Савченко.— Я давно вже кажу, що наша праця, наша йолоцька праця нікому не потрібна... На цю псевдоборотьбу з філоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, сплу, час...

— Рибачайте,—перебив його живо Тихович.— Ви не дали мені сказати, що дорогу до кращих результатів запиняє нам та ж сама темнота молдуван, бо замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняються до розповсюдження філоксери. Я не нехтую боротьби з філоксерою, а тільки вияснюю причину ворожнечі молдуван. Я вірю, що ще не пізно боротися з ворогом винограду, що ми змогли б ще локалізувати його, здушити, знищити і таким робом обрятувати басарабські виноградники. Нам тільки потрібні сили і кошти, великі кошти, щоб була змога обдявитися зразу цілу Басарабію і таким побитом з'ясувати собі великість лиха, з яким провадимо боротьбу.

— Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо...

— Коли б я був одної з вами думки, я б зараз кинув службу,—вмішався Рудик.

— Фю-фю-фю!—засміявся Савченко.— Хіба я дурний кидати службу, коли мені за неї

гроші платять! Знаєте приказку: дурний дає, розумний бере.

— На цю приказку я міг би вам де-що відповісти, але маєте щастя, що хочу спати,— сказав Рудик.

Він устав з-за столу і простягся на лаві, сягнувши довгими ногами аж до протилежної стіни.

За його прикладом обляглись і Тихович з Савченком.

До вечора, коли повернули в поля молдувани, звістка про приїзд „докторів“ облетіла ціле село. Молдувани купчилися на вулицях. Скрізь помічалось роздратування, чути було лайку, прокльони. Діди правили щось про гріхи та останній час, молодші нахвалялися не пустити ворогів на виноградники, перестріляти з рушниць, розсудливі гамували запал. На вулиці колотилося, як у горшку колотиться. Замфір шкилював примаря, називаючи його хабарником за те, що пустив у село комісію. Але справа від цього не поправлялася, ба й не вияснялася; молдувани не знали довідне, що робитимуть з їхніми виноградниками, який завбільшки той камінь, що завис над їх головами. Серед моря самих дивоглядних поголосок, спліток, яких не шкодувала роздратована жінота, годі було орієнтуватись.

— Ходім краще до докторів,— гукнув врешті Замфір,— та розпитаємося, чого їм треба від нас.

— Ходім, ходім, це розумна рада! — згодилась громада, подаючись до Тиховичевої квартири.

Де-кілька молдуван вступило в хату.

— А чого вам треба, люде добрі?— звернувся до них по-московськи Тихович.

— Не розуміємо московської мови! Коли приїхав у наш край, хай говорить по-молдуванськи!—крикнув хтось з гурту.

Крив ударила Тиховичеві в обличчя. Йому стало соромно.

— Добре, я говоритиму по-молдуванськи, тільки не знаю, чи зрозумієте гаразд, бо я не дуже знаю вашу мову.

— Нічого, зрозуміємо...

— Так скажіть же мені насамперед, чого ви хочете від мене?—удруге поспитав Тихович.

— Ми хочемо знати, чого ви приїхали у наше село?—виступив Замфір.

— Мене прислано сюди обдивитися ваші виноградники і таким робом дізнатися, чи нема там філоксери.

— Філоксера? Що таке філоксера? Що це за вигадки?—гуділо в юрмі.

— Філоксера—це така рослинна воша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша. Вона живе на виноградних корінцях, висисає з них сік, і через те кущ засихає.

— Цього ніхто з нас не бачив! У нас її немає! Старі люде скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовляє! Це брехня! Нові податки хочуть з нас витягти, от що! Знаємо їх!—хвилювались роздратовані попередніми поголосками молдувани.

— Я не кажу, що філоксера є на ваших виноградниках, бо я ще не обдивлявся їх. А що старі люде не бачили її, як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Басарабію шкідника цього з-за кордону на ложах виноградних, і він не встиг ще дуже розмно-

житися. А філоксера тим і небезпечна для винограду, що, розмножуючись страшенно хутко, переходить з куща на кущ, з садка в садок. Вона може причепитися в землю до сапи, якою підгортаєте кущ, до ніг худобі чи людині, яка проходить по зараженому місцю, і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках. Опріч того в кінці літа філоксери виростають крила, вона робиться мушкою, перелітає з садка в садок і кладе на кущах яйця. Тому то, як не запобігти лихові, незабаром настане такий час, що всі виноградники засохнуть.

— І що ж ви робите, скоро знайдете її? — поважно поспитав Замфір.

— А те, що з паршивою вівцею в отарі. Навіть більше: ми зрубуюмо кущі, палимо їх, а коріння труємо отрутою в землі, забиваємо кущ і філоксеру і таким побитом не пускаємо її далі, на здорові виноградники.

В юрмі зчинився розрух.

— Чуєте! Вони рубають нам виноградники!

— Палять їх! Землю святу труять! Яким правом? Хиба вони дали нам виноградники, хиба вони працювали на них, горювали, як ми? Піклуються, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть! Коли сохнуть, хай сохнуть — божа воля, в Богом не сваритися... Ого! знаємо ми вас таких вчених, що не знають важкою працею хліб заробляти, та й вишукують якусь філоксеру, чи що, на наші голови! Шукають те, чого ніхто не бачив, про що ніхто не чув! Ні, щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб святий — а-а! Скоріше їм голови постинають, ніж кущі виноградні! Не пустимо, не пустимо ворогів наших на випоградники! Хай нам роблять, що

знають!.. А тепер розходьмося! „А каса! а каса!“¹⁾.

Збурена, з'електризована власними похвалками юрма не вгавала. З розпалених облич, з гнівливих поглядів, палких рухів помітно було роздратування та завзяття.

— Не раджу,—обізвався блідий, зрушений Тихович,—не раджу вам цього робити, бо як не послухаете моєї доброї ради—то послухаете закону, який вас не помилює.

Закон! закон! Вони, як черепахи шкаралушею, захищаються тим законом, але молдуванський кулак дасть собі раду і з тою шкаралушею!

Взмиць до стола прудкою ходою підійшов Замфір Його обличчя було скривлене, очі палали диким вогнем. Він поклав руку на папери, що лежали на столі, й нахилився до Тиховича так, що той почув тепло від його лиця.

— „Домпуле“ доктор,—сказав він,—коли ви добра людина, забирайте з собою свої закони та їдьте звідсіль мерщій, щоб ми про вас і не чули!—і з тими словами він почав згортати з стола папери на одну купу.

Тихович не знав уже, як покласти кінець тій прикрій сцені, коли враз почув, що в юрмі починає притихати, а серед нарізних покликів молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючею бурею.

— І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні! Ех, ви! Правдиві „кап-ді-бой!“—гамував пан писарь.—Сам царь, сам „імперат“ прислав їх сюди, а вони колотнечу роблять, немов їм „закупці“ московської забаглося!..

---

¹⁾ Додому, додому!

Замфір відступив від стола і в дверях стрівся з паном писарем, одягненим на цей раз у свої чудові ясні галанці. Пан писарь ще здалеку робив руками такі рухи, наче на м'ясах прохав вибачення за брак чемности у тої неосвіченої мужви.

Тихович сердечно подякував своєму рятівникові.

За кілька хвилин молдувани розійшлись, а пан писарь у вишуканих фразах оповістив Тиховичеві, що від недавнього часу помічає у вині „щось“, що кінче повинно бути філоксерою. Пан писарь, боячись за своє життя, ладен навіть покинути вживання того шкідливого, зараженого хворобою трунку, скоро й „доктор“ знайде його шкідливим...

А коли Тихович заспокоїв його, зраділий пан писарь попрощався, лишаючи Тиховича на самоті з невеселими думками про недавню минулі пригоди.

III.

Н а р о б о т і.

По неспокійній ночі Тихович разом з сходом сонця зірвався на рівні ноги. Клопоти робочого дня вернули йому енергію, страчену під впливом вчорайших пригод. Треба було загадати робітникам лагодитись на роботу, ще раз поглянути на план виноградників, послати збудити Савченка: лікарь in spe любив довго поспати. Бензинка з бляшаним чайником, що служив замість самовара, сичала вже на столі, а Тихович, вмиваючись, умовлявся з низеньким, бородатим циганом, який, покірливо схиливши

на бік голову та називаючи себе чомусь греком, прохався на роботу. Тихович звелів йому захопити в собою лопату та ніж—і зраділий циган метнувся додому по струмент. За кілька хвилин надійшли Рудик з заспанним Савченком, і всі трое взялись до снідання. Тихович на швидку їв яйця, запиваючи їх каламутним чаєм. Час не стояв, було вже щось по п'ятій. Вибігши на подвір'я та запевнившись, що робітники вже готові, струменти розібрані, газу для дезинфекції в коновці доволі—Тихович ознаймив, що можна вирушати. Але зараз за ворітьми показалося, що Рудик забув лупу, а Тихович нотатник з планами—і всі мусіли затриматися, аж поки робітник не приніс те й друге. Врешті рушили.

Ранок був чудовий. В долині над Прутом стояв ще синій туман, але небо ясне, прозоре, в повітрі віяла прохолода, а сонце весело осміхалось до яро-зелених акацій, жовтих комишових тишів, прибитої росею дороги.

Спочатку все було спокійно. Але де-далі Тихович помічав, що жінки, які стрівались з ними, йдучи по воду, кидали на них ворожі погляди, відвертались та плювали. Де-які з-за воріт показували кулаки, посилаючи на здогін невиразні лайки. Дітвора вибігала з хатів і в криком: „доктор, що псує виноградники! доктор!“—підцьковувала собак та шпурляла грудками. Кілька грудок пролетіло межі Тиховичом і Савченком. Собаки обпали робітників, сікалися до ніг та піднімали страшенний галас на ціле село. Тихович на-силу стримував роздратованих робітників, не бажаючи бути свідком якоїсь ще прикрішої сцени. Тільки один „грек“ ішов спокійно, з схиленою на бік головою, в обличчям

святого, що здався на ласку божу, і здавалось, цілком не приймав на свій рахунок епітету „фараон“, який прип'яла йому свавольна дітвора.

Йшли так з півгодини. Аж ось скінчилися очеретяні типи, лишилась з-заду остання хата над глинищем, і наша „філоксерна партія“ опинилась у долині. Вохкість в повітрі, специфічний дух болота та аеру давали знати про близькість річки. Вузкий, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а по-під горами зазеленів розкішний килим виноградників.

Вступили в перший з краю виноградник. Буйна листва кущів синіла під рясною рососою, дихала ще нічною прохолодою. Тихович розставив робітників, загадав, які кущі обдівлятися, і покликав цигана. Не виймаючи люльки з зубів, циган підбіг, з покорною схиляючи на бік голову.

— Копай оттут під кущем, — навчав його Тихович, — не так, ширше треба... Тепер киркою обтруси з землі тоненькі корінці, обріж їх ножем, та подай мені... Отак... а тепер копай в другого боку. Та гляди мені — обережно, щоб куща не підтяти...

Циган пораяється під кущем, незручними руками обтрушуючи в нього росу, а Тихович пильно обдівляється кожний корінець, підсовуючи інколи під побільшуюче скло.

Грубе виноградне коріння обросло корінцями та тоненькими мочками, як бородою. Циган отинає їх кривим „косором“ і подає Тиховичеві.

Багато ж тих корінців — страх, як багато. Один, два, три... десять, ціла жменя, ціла купа... Тоненькі, брунатні, вони переходять з-під куща в Тиховичеві руки, а з рук падають на

землю, як нікому непотрібні трупи.

Робота цілком захоплює Тиховича: він нічого не чує, нічого не бачить, окрім тих корінців, таких однакових, одноманітних, мертвих... Зерно піску, приліплене до кореня, блисне часом перед очима, налякана мурашка мов божевільна заметушиться, шукаючи захисту між корінцями, слизький хробак протиснеться крізь пальці і впаде на розкопану землю... Але корінці чисті, здорові, не знають ще свого смертельного ворога ..

— Загортай землю! — командує Тихович циганом, що пахає люлькою під кущем. — А тепер уважай: відлічи по рядку сім кущів, а восьмий розкопуй так, як цей.. Штії? (знаєш?).

— Штів, домнеле...

Тихович біжить наперед. Сплетені вусиками лозя заповнюють йому дорогу, скроплюють росю, але йому ніколи зважати на це: він вже стоїть під кущем. І знов той дух свіжої розкопаної землі, і знов ті корінці... Кущ минає за кущем, рядок біжить за рядком...

Зігнуті в'язи починають трохи боліти, натужений зір та скупчена увага женуть всякі думки, в голові робиться якомсь неясно. А тут корінці, корінці і корінці... Ось мигнуло щось перед очима — жовте, кругле, дрібненьке... Невже філоксера? Увага подвоюється, віниці ширшають, побільшуюче скло справляє свою службу. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки надухла мочка... знов корінці пересовуються перед очима, падають на землю непотрібними трупами...

Десь здалеку, з-за стіни зеленої, чути фальшивий голос Савченків:

Коли б мені зранку
Горілочки склянку,—
виспівує він,—

Тютюну та люльку,
Дівчину Ганульку,—
Горілочку пив би,
Люлечку курив би,
Дівчину Ганульку
До серця тулив би...

— Гарні ідеали! — сміється Рудек з-під куша на другому кінці виноградника.

А Тихович пильно роздивляється корінці. „Люлечку курив би, дівчину Ганульку до серця тулив би“ — лунає йому в ушах, а в очах починає рябіти. Тихович почуває потребу відірвати врешті очі від корінців: він підносить голову і з пильгою зітхає.

А навкруги так гарно. Сонце підбилося вже височенько, на небі — ні хмариночки. В прибережних вербах щебече птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою. З румунського боку вартовий жовпір, сшершись на рушницю, з-під широкого козирка придивляється до роботи на молдуванських виноградниках. По дорозі за Прутом поволі котяться гарба, запряжена волами, й немилосердно скрипить здоровими немазаними колесами...

Доволі, ніколи: циган підсовує вже цілий оберемок корінців і саме тоді, як корінці, мов безконечні бативи війська перед отаманом пересовуються перед очима в Тиховича, думки натовпом, але без ладу лізуть в голову. „Кого винуватити в тих обоцільних прикростях, у тих непорозуміннях, які повстали межі нами та молдуванами? — думає Тихович. — Чи не краще поставити діло так, щоб молдувани дізнавались про філоксеру перш у школі, а не

від нас, що злітаємо, як сніг на голову на те, аби знищити виноградники, збурити селян та поїхати далі, на нові прикrostи й прокльони... Але чого цей корінець має такий нездоровий вигляд? Треба його пильніше оглянути. Ні, нічого... Так хто ж винен: ми, освічені, чи молдувани—темні?.. А ну, колупнути кору цього грубого кореня... Бач, тут цілий світ під корою... Акариди та грибки розкошують собі у цій трухлявині... Але філоксери нема. Ну, і слава Богові... Це вже кілька виноградників обдивилися—і все гаразд досі. Може й не буде тут філоксери. Коли б не було... а то живий жаль бере рубати такі розкішні кущі, та ще обліплені китягами. Але як душно... вже, мабуть, полудень, треба б спочити трохи, ну, та нехай тоді, як скінчимо цей виноградник... Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко... А на віщо вони дзвонять лопатами, ті робітники... це так дратує нерви... А корінців же, корінців! Один скидається на другий, один такий, як другий, так наче всі ті переглянуті вже кущі були одним довгим, безконечним корінцем. Ні, ті корінці просто гіпноізують людину, притягують очі... І не хочеш дивитися, а дивишся, не можеш очей відірвати від них... Ех, треба прочуматись трохи, стрепенутись!

Тихович кидає останні корінці, підводить голову, дивиться на небо і—о, Боже!—на небі бачить він цілу купу темних корінців, що розсипаються, крутяться, мигтять у його перед очима, приймаючи різні форми... Тихович здвиг плечима, потер очі і глянув на землю. Але там вже чигає на нього працьовитий циган з покірливо схиленою на бік головою та

цілим снопом корінців на лопаті. Ах, ті корінці! Під кущем корінці, у цигана корінці, в руках у Тиховича корінці, біля ніг його теж корінці... Ні, справді можна здуріти від тої повіді корінців, брунатних, жовтих, білих, тонких, грубих, з землею й без землі корінців!.. Шість годин дивитися на одне й те саме, шкварячись до того на червцевому басарабському сонці... Тихович чує, що йому млясно, що очі готові от-от заплющитися, і здобувається на рештку енергії, аби скінчити виноградник.

Враз до вуха його долітає щось, що робить вражіння холодної води, влітої за комір. Але то йому видалося лишень, і він знов опускає підняту голову. У ту ж саму хвилину гучним голосом Савченко гукає вдруге:

— Філоксера!

Тиховичеві наче іскра гаряча пролітає від голови до спини. Сон раптом пірхнув від очей, голова стала свіжою. Він трохи блідне і, зітхнувши немов в полегкістю, вимовляє одне слово:

— Есть...

Циган ще добався чогось під кущем, але Тихович так гримнув на його: „загортай!“, що бідолашний „фараон“ в переляку випустив з рота люльку та стрімголов кинувся сповняти наказ.

В Тиховичеві прокинулись мабуть войовничі інстинкти. Твердою ходюю, забувши на свою втому, шпарко подався він у тої бік, звідки чуто було Савченків голос. За хвилину Тихович дивився на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менший за рослинну тлю, спокійно сидів жовтими купками на корінцях винограду.

— Кому вона ворог, а мені приятель,— жартував Савченко, показуючи на філоксеру.— Як би не оце створіння, я далєбі заснув би під кущем, так сьгодні парно яось у повітрі.

Тиховичеві не до жартів. Якесь роздратовання охоплює його,— його все гніває, все дратує: і той Савченко з вічними жартами і та небажана філоксера, що приносить завжди в собою стільки прикростей, і Савченків робітник, якого Тихович так любить, а проте не може спокійно дивитися на його повольні рухи, в якими той заходжується біля дезинфекції, мие газом лопату, обгрушує свою одіж. Щоб не зробити в роздратованню прикрої уваги невинному робітникові, Тихович сквапно мачає підшви у газ, щоб податись далі, але в ту ж хвилину Рудик кричить з другого кінця винограднику:

— Сюди газ!—Філоксера!

Тихович біжить туди, чепляючись одєюю ва лозину та тички, що ще більше роздратовує його. Ось мотузочка від луни зачепилась за тичку, прип'явши Тиховича до куща, а ось кущі сплелись стіною, не пускають його далі, наче благають не губити братів їх, повних ще життя і сили. Але Тихович нервовим рухом розриває лози і йде далі.

— Зараза ще молода,—показує йому Рудик рясний корінець, обліплений жовтими, як цитрина, бульбашками, з дрібною, як мак, філоксерою.

Показується, що філоксера розкидана по цілому винограднику, а зараза хоч молода, та сильна.

— До кого належить цей виноградник?—гукє на свого цигана Тихович.

Циган бачить, що тут щось діється, але що — не розуміє. З витріщеними очима, наляканий, біжить він на Тиховичів голос.

— Хто хазяїн цього виноградника? — питає вдруге Тихович.

— Замфір Чероя.

Завогувавши назвище хазяїна, Тихович каже циганові копати аби-який кущ — і перша лопата землі оголює жовті, покриті філоксерою корінці. В другому кущі — єсть, в третьому — єсть... Рудик гукає — „філоксера“, Савченко жадає газу.

Скрізь, на просторі сливе десятини філоксера заклала свою колонію, почала тиху, повольну, але руйнуючу працю — і не відає, що над нею стоїть істота, яка сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду. . але докінчить заравом і їх руйнуючу місію, се-б-то знищить і сам виноград

Тихович стоїть по середині садка й оком досвідченого вояки озирає будуче бойовище Він вже забув на свою втому, на душне повітря, що пахнуть жаром, на порожній шлунок, що допоминається своїх прав. Цікаво б дізнатися, чи велику простору захопила філоксера, але вже пізно, вже на другу годину повернуло, а Савченко з Рудиком навіть за-для такого незвичайного дня не мають хіті поступитися своїм апетитом.

Роботу покинуто.

В холодку, під крилатими волоськими горіхами, полягли розвідачі поспіль з робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну осміхається трудягам. Треба користати з спочинку, бо за годину-півтори знов праця, аж поки більш-менш не визначаться

гряниці заражених виноградників.

На щастя за виноградник Замфірів філоксера далеко не пішла. В сусідньому садку знайдено кілька кущів, а далі—поки що—було добре.

Над вечір, закінчивши роботу, Тихович поспитав цигана, чи не налявся б він вартувати вночі виноградник. Циган охоче згодився.

— Цей виноградник слабкий. Ти повинен його вартувати і не пускати нікого, навіть рідного батька. Ні худоба, ні людина не повинні ходити по винограднику. Штій?

— Штів, домнуле...

Замфір нічого не знав про своє лихо. По-клавши, як і решта молдуван, спокійно зачекати кілька днів на результати робіт філоксерників, наляканий вряпті залезненням писаря, що сам „імперат“ прислав тих докторів, Замфір хоч-не-хоч мусів погодитися з фактом. Ото ж зраня поїхав він до млина з кукурудзою і пробув там цілий день. Повернувши ввечері додому, він тільки й дізнався від жінки та сусідів, що доктори ходили по виноградниках, обдивлялися корінці, але кущів не рубали. Заспокоївшись трохи тими звістками, Замфір по вечері повів коні на пічліг у свій виноградник, де по-між деревами-росла густа трава. Ідучи берегом Прута, Замфір цильно придивлявся до виноградників, що чорніли смерком по-під горами.

— От і стоять, як і стояли, ніхто їх не рубає,—думав він.—Та й хто б зважився збавляти хліб людям?.. А кричали: „рубатимуть!.. рубатимуть!...“ Ет, вигадки! Чого ті люде не сплещуть часом... Вже коли сам „імперат“

прислав їх обдивлятися виноградники наші, то вже певно йому на віщось це потрібне... Хай собі дивляться, то їх діло, аби людям не було шкоди.

Замфір навіть повеселішав від тих думок. Затягнувши безконечну пісню, він навіть і не помітив, як доїхав до садка. Навиклі коні сами зупинились перед тином. Замфір скочив на землю й почав розв'язувати хвіртку. У ту ж мить від тину відділилася чорна постать циганова й заступила йому дорогу.

— Не вільно! — сказав циган, кладучи руку на хвіртку.

— Що таке? що ти кажеш? — не зрозумів Замфір.

— Не вільно сюди, — обізвався вдруге вартовий, не приймаючи руки з хвіртки.

Замфір засміявся.

— Ти хіба не пізнав мене? Це мій виноградник, — сміявся він.

— Я знаю, що ваш.. Але він слабкий — і доктор звелів нікого не пускати.

Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові, а згасла злість спалахнула з новою силою.

— Що? — скрикнув він, хапаючи цигана за барки. — Мене не пускати на мій виноградник?!

Нещасний циган аж присів зо страху. Перехиливши з покорою на бік голову та витріщивши на Замфіра перелякані очі, він невідразно белькотав:

— То не я... Я нічого не винен... Доктор казав не пускати... Хоч би рідного батька, каже, не пускай...

Але Замфір не слухав його: він тільки ті-

пав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя:

— Мені не вільно на свій виноградник?...

— Почекай же,—додав він трохи згодом,— я покажу тобі та твоїм докторам, як мати справу з Замфіром Неропом!.. І з цими словами Замфір потяг цигана до річки.

Надаремне переляканий на смерть циган благав пустити його, пручався, кричав: Замфір волік його до річки. Вже на березі Замфір підняв цигана до-гори, аж той забовтав ногами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу. Бідний циган покотився по землі, але, почувши волю, вмить зірвався на рівні ноги й, обмацуючись та проклинаючи Замфіра, потрюхав до села.

Замфір стреножив коні, пустив їх у садок на пашу, а сам, все ще важко сопучи з гніву, подався між кущі. Повний місяць викотився з-за гори й обсяпав сріблом виноградник. Замфір уважно придивлявся до кущів, намагаючись помітити що-небудь нове, але вони були такі свіжі, такі розкішні, як і перше...

— Слабий, слабий виноград...—пригадував собі Замфір циганові слова.—Чи вони подуріли, чи що, щоб в оцих здорових, родючих кущах—добачити слабість?... Це якась нахаба, ні що инше.. Але зо мною не жарти я не дамся на поталу...

Замфір ходив по винограднику, нагинався, зазірав під кущі. „О! тут копали,—думав він, наглянувши свіжо розкопану землю.—І що вони там знайшли?“ Замфір вклякнув під кущем. З цікавістю, що перемогла гнів навіть, він почав розгортати землю здоровим кривим ножем, що висів у нього за поясом, і незабаром добув

відрізані корінці. Піднявши їх до місяця, Замфір уважно придивлявся до корінців, але нічого не бачив. Для більшої певности він понюхав корінці, але вони мали звичайний дух. Молдуван обурився. Як можна так кривдити людей! Вигадувати те, чого ніхто не бачив, чого нема на світі навіть, дурити не тільки простих молдуван, але й „імперата“ самого! Правда, доктори—пани, а пани завжди живуть з мужиків, а дурні мужики завжди терплять панську кривду, як ті вівці, що їх стрижуть та ріжуть... Але годі! Замфір не стерпить... Хай буде, що буде... І Замфір почув новий приплив лютої, що душила йому груди, викликала жадобу помсти.

Місяць викочувався все вище й вище, осяяні дерева дивились на свої тіні, через Прут перекинувся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імлі.

Замфір сидів у садку, затоплений в задумі; і не помічав ані холодного, вохкого подиху плавнів, ні фокання коней; що гриміли оддалік граву, ні далекого, ледве чутного гомону засипаючого села.

Тим часом у Тиховичеву хату вскочив розхристаний циган. Тихович саме тоді оповіщав примаря про знайдену філоксеру. Побачивши непрохоловшого ще з переляку цигана, Тихович здивувався.

— Ти чого покинув виноградник? Що сталося?

— Мене... мене хотів утопити той шибеник Замфір... Сорочку на мені подер... Він приїхав кіньми, а я не пускаю в виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він захопив мене за барки, побив мене, сорочку на мені подер...

О гляньте, яке! О!...—хлипав переляканий циган, висмикуючи свою брудну подерту сорочку, з-під якої визирали темні, як спиж, волохаті груди.

Тихович зрозумів врешті, що сталося. По його наказу примарь послав десятників вигнати коні з виноградника та заказати Замфірові вступати без дозволу на виноградник.

Коли десятники наблизились до Замфірового садка, він усе ще сидів, замислившись, під деревом.

— Замфіре! Замфіре! А йди сюди!—гукнули вони здалеку.

— А чого вам?—наблизився до них Замфір.

— Тут не можна пасти коні... Примарь звелів, щоб...

— А йдіть ви собі до лиха в вашім хабарником примарем та з докторами!—вибухнув Замфір.—Я тут хазяїн, а не примарь...

— Та не кричи бо,—гамували його десятники,—криком нічого не вдієш, тільки клопоту придбаєш. Треба якимсь иншим способом запобігти лихові, спекатися докторів тих, що напосілись на виноградники наші. Відколи світ світом, відколи молдуван молдуваном, ніхто не чув, щоб рубали виноград...

Замфір мовчав насупившись.

— Добре,—сказав він переогодом,—я заберу в садка коні, але...—Замфір не доказав, а тільки потряс в повітрі кулаком.

Маріора поралась ще при світлі воскової свічечки біля мисника, а мош-Діма з неприємним усміхом проказував молитву, коли Замфір вступив у хату.

— Ти вже повернув?—здивувалась Маріора.

— Га! Повернув, бо доктори вигнали мене

в виноградника.—І Замфір розповів жінці про вечірні пригоди.

— Що ж тепер буде?—заломила руки молодиця, збілівши на виду.

— Може що й буде...—глухо відповів Замфір і з цими словами зняв з цвяха рушницю, дістав з скрині порох та шріт і почав уважно набивати її.

— Що ти надумав, нещасний?—налякалась Маріора.

— То вже мое діло...

— Покинь мені зараз.. Ти хочеш нас посиротити?... плакала молодиця ..

Замфір мовчав.

— Покинь кажу!—і Маріора схопила рушницю, намагаючись видерти її від чоловіка.

Замфір підняв руку, щоб відіпхнути Маріору, але побачивши бліде, заплакане обличчя жінчине, жбурнув рушницю в куток і мовчки вийшов з хати, де довго ще голосила молодиця та непритомно осміхався божевільний мош-Діма.

IV.

О ф і р а.

Минуло два тижні. Під той час приїздили в Лосшти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник, показували їм філоксеру. Показували й Замфірові, але він за кожним разом здвигав плечима та відвертав голову, додаючи, що такої дурниці, як та дрібненька тля, покузувати не варто. Пани запевняли його, що філоксера однаково за кілька літ знищила б йому виноградник, сусіди бідкались, що такий гарний сад мав пропасти, але Замфір не вірив

ні тим, ні другим. Він не вірив, щоб могла істнувати на світі така жорстокість, така несправедливість, яка дала б спромогу відняти від бідного молдувана останній шматок хліба. Інколи передчуття лиха стискало йому серце, і тоді щось шептало Замфірові, що або він, або вороги його не діждуть руїни його господарства.

А тим часом виноградник стояв. Дні минали за днями, а „доктори“ все ще обдивлялися виноградники, не рушаючи Замфірового. Замфір бачив, як возили над Прут важкі залізні бочки. „Отрута, отрута“, шептали молдувани, значно заспокоєні тим, що більш не знаходять філоксери, а Замфір потішав себе, що може то не отрута, а так які ліки, або що. В серці бідного молдувана надія боролась з жадою дикої помсти, й часом переважало одно почуття, часом друге. А поки що—треба було чекати, щоб вияснилась справа з виноградниками.

Був чудовий липневий ранок. Замфір лагодив каруцу біля повітки, Маріора варила обід у глиняній кабиці на подвір'ю. Божевільний мош-Діма своїм звичаєм годував качки та кури, а діти гралися з собаками за хатою. Скрізь було тихо, спокійно.

Враз у двір вскочило два хлопці й, важко відсапуючи, закричали разом:

— Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубають. Біжіть мерщій, а то весь ви рубають та сплять...

Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його додолу, почувши звістку. Сплеснувши руками з несамовитим криком: „валев, валев!“ (ой, ой!) вона вискочила на вулицю перша. Замфірові в першу хвилину світ за-

макітрився, у другу—він біг уже з рушницею в руках на виноградник. Дітвора з голосним лементом покопотіла за батьком. Мош-Діма, немов врозумівши родинне нещастя, вірвався й собі з призьби, але тремтячі ноги зігнулись, і він упав без сили на призьбу, розсипаючи на лагоджену про запас мамалигу. Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усмішка застигла на виду, а мош-Діма все сидів нерухомо, не помічаючи навіть, як птаство з галасом накинлось на розсипану мамалигу, а пси заходились порядкувати в кабиці...

Замфір біг за жінкою. Він нічого не чув, нічого не бачив. Не чув жінчиного голосіння, не бачив її кіс, що, висмикнувшись з-під хустки від прудкого бігу, гнались за нею, як здорові чорні гадюки. В його запамороченій голові роєм ворушилися тисячі думок, серце калатало в грудях, а ця довга, безконечна курна дорога, яку б він перескочив, як би зміг, одним скоком, дратувала його неказано.

Аж ось з-за шпилья бухнув стовп густого диму, а Замфіром наче струснуло що. Він навіть зупинився на хвилинку,—тільки на хвилинку. Скажена лютість захопила його за серце і, стиснувши міцніше рушницю, він побіг далі. А чорний дим все гущішає, все росте... От вже й виноградник видніється оддалік, а на ньому метушаться люде, високо здіймаючи обремки зрубаної лози.

— Застрелю, як собаку,—шепче Замфір зсинілими устами.—Га, кати!...—лютує він і біжить далі.

От уже й виноградник за кілька ступенів. Замфір врешті зважується, піднімає рушницю,

вводить курок і... кидає її у рів, далеко від себе. В розпаленій голові молдувана мигнула блискавкою инша думка:

— Ні, не так... багатиму краще... вони люде, вони зглянуться на мою бідність, на діти дрібненькі.. багатиму краще...—Він уже на винограднику.

Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину. На доброму шматкові виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою. Одні робітники, страшніші для Замфіра від самих чортів з пекла, високо закладаючи сокири, рубали тремтячі від страху кущі, з тріскотною вивертали недорубані гилки, ламали тички; другі—носили оберемками зрубані кущі, на яких гойдались здорові, роскішні китяги винограду, та скидали їх на купу, обхоплену чорним димом та полум'ям. Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці, наче хто рубав йому мозок, краяв серце.

Обхопивши голову руками, Замфір тільки простогнав:—О, Домне, Домне! (Боже, Боже!). Що ж я подію нещасний? Що ж я подію?

Тихович блідий, вельми зрушений, підійшов до нього.

— Домнуде-доктор! - з благанням у помутнілих очах ввернувся до нього Замфір.—Домнуде-доктор! Не рубайте мені виноградника... я бідний, в мене діти дрібненькі... це ж хліб мій увесь...

А коли Тихович, бажаючи щось відповісти, на знак невгоди потряс головою, Замфір, мов п'яний хитаючись на ході, підбіг до куща, впав,

як довгий, на землю й, поклавши голову на коріння, стогнав придушеним голосом:

— Голову мені рубайте, не виноград!.. голову!...

Робітники зупинились: їм стало жаль молдувана. Господарське серце зрозуміло весь трагізм ситуації. Тихович не знав, що чинити. Він бігав від Замфіра до Маріора, вговорював їх, зацитькував, але ніщо не помагало: Замфір лежав під кущем і ревно плакав, діти зняли страшений лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину, та голосила, мов по мерцеві... Рясні сльози стікали по її блідому виду, капали на листя, китяги.

— Чоловіче... жінко... що ви робите? схаменіться... я тут нічого не винен, це все від Бога...— мало не плакав Тихович.— Ваш виноградник заражений, на корінцях зараза, вона може перейти на сусідні виноградники... Я мушу вирубати ваш виноградник...

Маріора скочила як опечена.

— Зараза?—скрикнула вона,— на корінцях зараза?..

І вмить, як дика кицька пазурами, почала розграбувати пальцями землю під кущем. Докопавшись до корінців, укритих філоксерою, вона рвала їх і їла з землею разом, примовляючи:

— Зараза, кажете? Хай же я перша вмру від тої зарази... хай я не доживу до вечора... Ох, коли б мені вмерти від тої зарази...

Очі її дико палали, біде обличчя було скривлене від болю, білі зуби рвали вкриті філоксерою корінці, котрі Маріора несито ковтала, приказуючи в одно:

— Хай же я вмру від тої зарази...

Вона була страшна у своїй дикій розпуці.

Тихович не знав, як перервати сцену, що ставала далі нестерпуче важкою для всіх. Ні розвага, ні просьба, ні грізба—ніщо не помагало. Замфір все ще лежав під кущем, Маріора йла філоксеру, діти плакали, аж заходилися. Налякані, зняті жалем робітники покидали роботу та стояли, мов зачаровані.

Надаремне Тихович заповняв Маріору, що філоксера не вадить людям, а тільки виноградові—молодиця не слухала.

— Гей!—скрикнув врешті Тихович: йому прийшла до голови спасенна думка.—Ця жінка йла отруту, їй може зашкодити це... Подайте сюди газ з коновкою, хай вона нап'ється газу...

Один з робітників метнувся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, вірвалась на рівні ноги й блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима.

— Бодай би ви крови власної напилися, людожери!—скрикнула і в тихи словами вискочила з виноградника.

Тихович наблизився до Замфіра.

— Зведіть його обережно та виведіть звідсіть!—загадав він робітникам.

На превелике диво Замфір не пручався. Він дозволив звести себе й тільки благав в одно:

— Голову мені рубайте, не виноград... не відбирайте від мене хліба... не сирстіть, бо загину...

Робітники вивели Замфіра з виноградника й посадили під вербою на березі річки. Нещасний мовчки понурив голову.

А на винограднику знов закипіла робота. Сокири гупали в грубе коріння, аж листя тремтіло на гнучких лозах, здорові оберемки зруба-

них кущів виростали в великі купи, а загаслий вогонь знов засичав, обхопивши зелену рослину.

Та що? Замфір не бачив уже загину свого виноградника. Помутнілими очима, що нагадують тепер батькові, дивиться він у простору, по-ва садок, кудись у гори, або по-ва гори. Страшне лихо придушило його: він не чує ані жалю в серці, ані гніву. Якесь знемога, якесь знесилля опанувало його. Він почуває себе таким кволим, таким безпорадним, розбитим. Замфірові здається, що йому відтято руки й ноги та кинуте у якусь глибину, на дно річки. Вода валиває йому очі, вуха, піс, вливається в середину через горло, не дає крикнути, благи помочи, а він спускається все глибше й глибше і не може рятуватись, бо не має ані рук, ані ніг... Замфір спустився на дно, а там лежать уже без життя діти й жінка та мов чскають на нього. От і Замфір ліг нерухомо попліч з родиною своєю, серед могильної тиші, і так байдуже йому до всього, що колись, за життя, було милим, дорогим, для чого він тратив сили, боровсь, сподівався, жив... Тепер від світа цілого відділяє його оця в кільканадцять сажнів заввишки верства текучої жовтої води, кривь яку байдужно дивиться на Замфіра завжди глухе на людські благання, вічно спокійне небо...

Тиховичу теж погано почувається. Йому не то соромно, не то жалко. Він дуже добре знає, що в лихові, яке скоїлось для Замфірової родини, немає його, Тиховичевої, вини, а проте йому докучає таке почуття, як би він от... скривдив кого, або що вкрав... Безустанне Маріорине скигління дратує його неказано, а на

бідного, мовчазного в розпуці Замфіра він не може й очей звести. Робітники працюють по-волі, мляво, але Тихович не зважається обівватися до них, бо боїться почути власний голос. Він шукає, на чім би зупинитись, що б могло поновити зламану пригодами душевну рівновагу. Блукаючий погляд Тиховичів зупиняється врешті на вогнищі.

Там, з-під здоровенної купи виноградної лози, перемішаної з очеретяними тичками, виривається на верх густий зелений дим. Потужний вогонь працює під сподом, завзято бореться з вагою, що налягла йому на груди, намагається пожерти її. Жіва ще рослина шипить на вогні з болю, тремтить делікатним листям, скручує тоненькі вусики... От вихопилась врешті з-під купи вогняна рука, струнула лозиною... і попададо до-долу покручене, зчорніле листя. Ось витяглася друга рука, третя... Десятки вогняних рук обхопили зо всіх боків зелену купу, скрутили її, а далі віллялись в одне здорове полум'я, що з страшним гуготінням, як дикий звірь, накинулось на виноград, жерло ягоди, листя, тички, лози... Вогонь шаленів, скакав, перевертався, танцював серед диму, п'явся до-гори і, відриваючись там зубчастими клалтями, летів до неба, гинучи по дорозі в прозорому повітрі... Легенький попільець, підхоплений силою вогню, злітав до-гори та ровходився навколо. Відблиски світла тремтіли на землі круг вогнища, як срібляста сітка, а легенькі тіні від диму швидко пересувалися по землі, без перестанку змінюючи фантастичні форми...

Тихович не спроможен був одвести очі від того видовища. В шипінню сирової лозини вчу-

валась йому скарга хазяїв, які тратили в вогні не тільки хліб щоденний, а щось більше, чого не можна ані зміряти, ані купити за гроші. В чорному димі, що здіймався до неба, як дим офіри, ввижались йому—довголітня, тепер змарнована праця, ряд важких голодних днів в будучині, безсонні ночі, втрачені надії... Тиховичеві було сумно. Коли б хоч певність, що така офіра потрібна для загального добра, що робиш справді позиточне діло, а не зайву жорстокість.. Ба, коли б певність!..

Робота посувалась. Останні куці лягли під сокирою, вогонь нищив вже рештку. Тихович мусів доглядати, як засипали землею пеньки та трамбували землю, прилагоджуючи її до труїння. Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками, що робило дуже прикре вражіння.

Тихович вештався по-між пеньками, обмірковуючи план труїння, коли здалеку, аж з крайніх виноградників, долетів до його вуха стріл.

— То мабуть Рудик не витримав,—подумав Тихович,—коли б ще лиха собі не напистав, бо на кордоні не вільно стріляти.

За півгодини надійшли Рудик з Савченком, які обдивлялися крайні садки.

— Пора обідати!—гукнув здалеку Савченко.

Побачивши зрубаний виноградник, обидва колеги зупинились, здивовані.

— Чисто! — розвів руками Савченко,—як бритвою згодив... О! і вогні горять, як на Купала...

І весело підстрибуючи, він підбіг до вогнища та згорнув ногою на вогонь розкидані гиячки.

Рудик підскочив до Тиховича. Обличчя його сяло.

— Подивіться,—гукав він, показуючи Тиховичеві закрівавленого довгоносого вівчарика.

— Я не витримав, але ж і вдалося мені... Ось гляньте, який гладкий!—і Рудик дмухав вівчарикові між пір'ячко, щоб показати, який він гладкий, та підсовував Тиховичеві під ніс руку, по котрій стікала свіжа вівчарикова кров.

Тихович, який ніколи не стріляв і не любив крові, одвернувся від закрівавленої дичини, чим образив трохи свого колегу-мишлиця.

Коли Тихович, ідучи на обід, обернувся назад, на нього глянула з-поміж виноградників, якась порожнява, якась щерба, що робила вражіння вибитого зуба.

Серед спустошеного виноградника стояв робітник, байдужно перегортаючи домакою попеліючий жар.

А Замфір усе ще сидів марою під вербами побіч Маріори, втупивши посоловілі очі в простору...

Неспокійно спалося Тиховичеві тої ночі. У-ві сні верзлася йому всячина. То здавалось йому, що він сам рубає величезною сокирою по три куці зараз, то що робітники замість лози покидали на вогонь Замфірових дітей. А то знов бачить він, як у сильному вогні горить цілий виноградник, як від нього займається навіть земля, горять куці, палає повітря, от от небо спалахне від страшного жару. А з тої бурі полум'я, над яким кружляє каркаючи ворон („і як він собі крил не обсмажить?“—думає Тихович), з того пекла вогняного, впрямно долітає до його вуха Маріорин лемент: „Ох, коли б мені вмерти від тої варази!“.. А ворон спускається все нижче та нижче.

З кожним махом крил він росте, більше, пташина голова замінюється в людську, здорові крила безладно звисають, і чорний птах падає під куц, промовляючи Замфіровим голосом: „голову мені рубайте, не куц!.. голову!..“ Тихович прокинувся, зрошений холодним потом. Була ще ніч. В хаті було душно, і Тихович не міг вже заснути. Він одягся й вийшов з хати. Місяць вже зайшов. В повітій темрявою далині ледве мрів Прут; електричне світло в Галаці рівно горіло в далині, як низка чудових перлів. Тихович провештався по селу до раня.

На роботі ніхто вже не заважав йому. Ні одна душа не з'явилась в села, наче ніхто не цікавився, як замість кущів виростили по садках могилки.

По обіді Тихович думав спочити, коли, виркнувши ненароком у вікно, побачив Замфіра, що йшов через подвір'я, ведучи з собою якогось діда. Тиховичеві чогось голосніше закалатало в грудях серце. Він вийшов на двір. Замфір навіть не привітався до нього.

— Домнуле доктор,—почав він, дивлячись на Тиховича згаслими очима,—ви вирубали мій виноградник, відібрали в мене останній шматок хліба... Я не маю чим годувати свого батька і тому привів його до вас... Годуйте тепер його сами, коли позбавили мене хліба...

Мош-Діма вступив сиві мутні очі в Тиховича і божевільно осміхнувся.

Тихович здригнувся від того погляду.

— Хиба ж я винен у вашому лихові?..—почав він, але Замфір не дав йому скінчити, махнув рукою, обернувся і вийшов з обійстя.

Мош-Діма постояв трохи, а далі сів на призьбу, не спускаючи з Тиховича мутних

очей з виразом німого докору.

Тихович вскочив у хату.

— За віщо, за віщо я мушу терпіти стільки прикростей?—думав він, бігаючи по хаті.—Чи ж я хотів відібрати від них хліб, чи ж я не рятую врешті своєю працею більшости від такої недолі, яка стріла оцього божевільного діда? Чи ж я не віддаю сили своєї для добра отих модудуван, які платять мені за це ненавистю!.. Боже, за що ж я мушу таке терпіти!..

Тихович бігає по хаті в нервовому роздратованню. Несправедливість, офірою якої він відчувається, болізно ятрить йому серце, труїть життя. Але помалу-малу думки його приймають инший напрям.

— І лікарь,—думав він,—рятуючи життя, мусить часом відтяти ноги пацієнтові, зробити його на віки калікою. А він це робить, бо мусить робити, бо вчинком своїм рятує життя людині... Не місце на сентиментальні розміркування там, де треба рятунок... Ні, не те, не те...—працює далі думка.—На лікаря за рятунок ніхто не ремствуватиме, ніхто каменем не кинє, а тут!..

Тихович бігає по хаті й не може заспокоїтись. Його тягне звідсіль геть, на простір, дальше від тої душної хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердечних. Але він не зважується переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце.

А вийшовши, не зважиться повернути у хату, щоб знов не почути на собі докірливого погляду, не побачити нещасного діда, прикинутого йому, як вивуватцеві недолі цілої родини...

Тихович не вечеряв. Цілу свою вечерю віддав він мош-Дімі. Але мош-Діма потримав її, потримав—та й викинув собакам, наче гордуючи хлібом від ворога.

Настала ніч. Тихович бачив, як старий простягся на призьбі під вікном і заснув, підклавши під голову кулак. Тихович хотів винести йому свою подушку, та боявся, що мош-Діма не прийме її від нього, як не прийняв вечері.

І знов для Тиховича неспокійна, тяжка ніч, і знов нічниці мордують його. Серед тихої, безгучної ночі встають перед нього давні спогади, пригадується життя ціле. Ще в того часу, як він почав ясніше формулювати свої думки, свої бажання—потреба розумної, живої, корисної праці сталася для нього безпреміною умовою життя. Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів. А проте пильно вчилася, не вважаючи на боротьбу з важкими умовами життя, на убожество, бо була гарна мета, були надії... Проминули гімназіяльні літа, збігли непомітно й університетські—прийшла пора здійснити мрії, знайти ту живу, розумну працю. Та ба! Не завжди так складається, як сподівається. Замість живого, корисного діла—глузлива доля підсунула переписування в канцелярії якихсь сухих, нікому непотрібних паперів—і то лиш за злидений шматок хліба. Замість живого діла—канцелярщина! Чи варто було стільки вчитися, стільки працювати, щоб змарнувати все у чотирьох стінах, утопити свою здатність у казеннім чорнилі, запорошити живу душу пилом одвічних шпартгалів?

Треба було покинути думку про якусь

справжнє діло серед свого люду, у рідній країні. Принаймні на якийсь час покинути.

Оттоді саме несподівано трапилась посада в філоксерній комісії. Тиховичеві осміхнулась перспектива живої діяльності хоч би у чужому краї, на користь чужому людові. З великим запалом узявся він до праці; усі труднощі, всі перешкоди тільки заохочували його, підбадьорували, як острога доброго коня. Перед ним було величаве діло обрятування басарабських виноградників від філоксери і до того величнього діла він міг причинитися своїми силами. Тихович вірив у можливість боротьби з ворогом винограду, а ця віра додавала йому ще більших сил. Але час минав, роки йшли—і кожний рік щось обціпував з тої віри, з того запалу. Філоксера, не вважаючи на боротьбу з нею, з кожним роком займала все більшу й більшу простору. Підсумовуючи результати діяльності комісії за кілька літ, Тихович побачив, що комісія не змогла злокалізувати філоксеру, не пустити її за межу звісних уже комісії філоксерних вогнищ. Мало на тому: комісії не вдалося навіть викоренити цілком філоксеру на тих вогнищах. Правда, не легка то боротьба, особливе при ворогуванні та темноті людности, при недостатчі грошей. Обдивившись, наприклад, виноградники в якомусь селі, де не знайдено філоксери, Тихович часом не радів, а опускав в несилі руки, бо не був певним, що виноградники, які лежать від нього на десять верстов на північ, південь, схід або захід—вільні від філоксери. А дізнатися про це не було змоги. Уряд шкодував гроші на боротьбу, їх ледве ставало на роботи по вогнищах та на розвідування садків у де-яких селах. Хо-

дилося, значить, як у темній хаті, на-помацки. В одному місці на боротьбу видавались усі гроші, в другому—філоксера спокійно жерла виноградники. Одною рукою здержувано її в межах, другою—пущано на всі чотирі сторони. Зрозуміло, що такий стан річей не міг не похитнути Тиховичевої віри в користність такої боротьби. Однак Тихович гнав від себе зневір'я. Він потішався надією, що так не може довго тягтися, що уряд зрозуміє врешті сам некористність такої боротьби та дасть змогу обдивитися всі виноградники в Басарабії, дізнатись, принаймні, яку силу забрав ворог і тоді вже обміркувати план кампанії проти нього, чи шукати иншого способу рятунку.

А поки що, кожний зрубаний Тиховичем виноградник накладав вагу на його сумління. Не ставало певности в користність діла, ґрунт почав хитатися під ногами в Тиховича.

От і тепер, для того проблематичного загального добра, він силоміць попередив неминуче, правда, для Замфіра лихо, скривдив цілу родину, стався для неї ворогом. Що ж потішить його тепер, що стане надгородою за пережиті прикрости, коли сила фактів невблаганно нищить віру в користність праці, в конечність офір?

Чого ж він мусить покутувати за чужі гріхи?

— Що робити в дідом?—турбується Тихович, бігаючи по хаті.—Його мутні, непритомні очі, раз-у-раз звернені на мене, відбирають мені спокій, сон. Це зайва крапля отрути у моє й так не солодке життя... Чи не вдати-б-ся мені до примаря, може б він зробив що в дідом? Ні, от як буде краще—пиду до попа, він повинен би валагодити цю справу...

Вранці Тихович подався до попа. Жовтий, небілений дім нічим не відрізнявся від інших молдуванських хат. Тільки що Тихович наваживсь увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме висипала геґекаючи з брами на вулицю. За гусями вийшов з хворостиною в руках пастух, високий, дзюбятий та бородатий, одягнений в молдуванський короткий „зібун“ та чорний повстяний бриль.

— Чи вдома пан-отець?

— А на що він вам?—поспитав пастух не дуже ласкаво.

— Маю діло до нього.

— Це я сам!—відповів пастух, здіймаючи бриля з під якого впало йому на плечі буйне довге волосся.

Тихович здивувався несподіваній метаморфозі: таких попів він не бачив на Україні.

— Катінка!—гукнув під басом.— Вижени гуси на пашу!

З повітки вибігла молодиця. Пан-отець передав їй тичку й повів гостя в хату.

Коли під в гостем посідали на лавках у хаті, урядженій, як і селянські, Тихович оповів свою пригоду та прохав ради.

Пан-отець уважно вислухав його.

— Добре, я залагоджу справу, будьте спокійні, тільки...

Він урвав, немов боячись висловити якусь потайну думку.

— Тільки що?—підхопив Тихович.

— Тільки не знаходьте більш філоксери на наших садках. У нас чимало таких хазаїв, що тільки живуть в виноградників,—додав він, суворо дивлячись на Тиховича.

Тихович почав вияснити йому справу. Але

з того, як пав-отець на ті пояснення щідив крізь зуби: „так... так... божа воля“—Тихович зрозумів, що піп має однакові з селянами погляди на філоксерну справу, і не скінчивши, попросився з хазяїном.

Коли того ж таки дня Тихович повернув а роботи, мош-Діми вже не було. Замфір забрав його до себе.

V.

Кінець чи початок?

Одного ранку молдувани були свідками цікавого походу. Серед вулиці котився віз, наладнований всячиною. Головне місце на возі займала залізна бочка, до якої з одного боку притулилась скриня з дрібним струментом, а з другого дірявий мішок, так напханий дерев'яними загостреними кілочками, що вони аж вилізли крізь дірки. Все це було обкладено лопатками, відрами, бляшанками, залізними ланцюгами і другим дріб'язком. Круг воза йшли робітники, хто в довгим, окованим дрючком на плечях, хто з бляшанкою, а хто з блискучою довгою машинкою—„інжектором“, яку можна б було сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів, як би не циліндровий бляшаний резервуар біля ручки. Попереду тої процесії йшов Тихович з високою, вузькою склянкою в руках.

Процесія тихо посувалася серед ріжнородних згуків. Колеса торохтіли по битій дорозі, струменти в скрині немилосердно тарабанили, ланцюги бряжчали, як кайдани, бляшанки, підплигуючи на возі, давеніли, оковані залізом

дрючки, черкаючись один об другий. стукали, а над усім цим пролітав часом чистий металевий дзвін зачепленого резервуара машинки.

Молдувани, роззявивши роти, дивувались на ту чудну процесію, не спускали її з ока, аж поки вона не сховалась за горою. Цікавіші подались навіть горою над Прут, звідки можна було бачити все, що діється на припрутських виноградниках. Звідтіль, з вершечків гір, присівши карячки, можна бачити зелену бинду виноградників, розірвану в тому місці, де був Замфірів садок, можна дивитись на труїння філоксери.

А варто дивитися, бо то картина оригінальна, гідна пензля першорядного баталіста. Он під вербами, край виноградника, лежать рядком залізні бочки з сірчаним вуглицем: то засоби боротьби, порох, сказати б, філоксерний... З одної бочки точать вже вуглець у мідяні „бідони“: звідти він піде в резервуари інжекторів. Ось на узбіччю, оперезавшись білим фартухом, розташовується оператор з своїми струментами, розкладає їх на рядні, посланому на землі. Він має рятувати поранені... інжектори. Тихович, мов полковник той, визначає місце бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат. Скаче ланцюг по землі, брязчить, витягається— і в-мить по всій довжині його стирчать недалеко один від одного встромлені в землю дерев'яні кілочки. І знов скаче ланцюг, знов витягається, і знов на його місці стають рядком кілочки. Земля починає їжитись кілками, як їжак щетиною. „Готово! до бою!“— кричить Тихович. І от наближаються батави війська, усе по парі, усе по парі... один з інжектором, другий з дрючком— і займають постать по рядках

кілочків. „Починати!“ — командує Тихович. Полетіли кілочки, збиті ногами, а на місці їх загрузли в землю гострі палі інжекторів, цокнули головки—і почалась пальба. Разно наступають інжектори, поблискуючи резервуарами, покаючи головками, а за ними дрючки, оковані в залізо, нильно забивають дірки, зроблені палями в землі, не дають вуглицеві втікати у повітря. Разно посувається вперед військо, лишаючи за собою голу, зграсовану землю. Тільки й чути серед тиші: „цок-цок!... цок-цок!“...

Від залізних бочок, з яких цівкою летиться паруюча рідина, раз-у-раз бігають з повними бідонами носії, постачають інжекторам набої. Важкий дух вуглецю розходитьсь в повітрі, здіймається вгору. Незвиклі молдувани, що сидять по горах, придивляючись до труїння, крутять носами та спльовують.

А Тиховичеві байдуже. Він прислухається до музички інжекторів, ловить ухом фальшиві тони.

— Гей! звонить інжектор: порожній, мабуть!—гукає він в один бік.

— До краю добивати, до краю!—звертається в другий бік.

Врешті все добре.

„Цок-цок!... цок-цок!“...

Падають під ногами кілочки, шиють землю палями інжектори, гунають дрючки, скаче ланцюг—і знов виростають лінії кілків, знов земля наїжується кілками, як їжак щетиною.

Здається, що ті робітники з інжекторами, з дрючками—сами заміпились у частині якоїсь здоровезної машини, що добре пущена, рівно, невпинно та певблаганно посувається вперед, робить визначене діло. Війна йде навспражки, хоч

ворогів не видно. Вони гинуть непомітно для людського ока глибоко під землею, у темряві, гинуть разом з корінням, яке годувало їх своїм соком.

Поляжуть і невинні у тій війні. Поляжуть столітні крислаті горіхи, делікатні жерделі, сіролисті айви: вуглець заб'є їх їдким духом. Там, де недавно ще пишалась на сонці буйна рослинність, де кипіло життя та радість, там буде гола, дика пустеля без тіні, без билинки...

Чи не такий слід лишав за собою Атила?

Коли роботи скінчились, Замфір міг бути певним, що на його виноградну нема більш філоксери. Не стало теж і розкішних кущів, з якими зв'язано стільки спогадів, які годували його життя ціле. Не стало тих бочок вина, про які він марив, не стало шматка хліба... Багато де-чого не стало; пропали й дерева, посаджені дідом, прадідом може... Лишилися тільки дрібні діти, божевільний батько та хвора, безсила від перевтоми жінка. Лишився біль у серці та безталання—і більш нічого... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветься паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...

Бідний Замфір!

Давня приказка каже, що лихо не ходить по-одинок, а в парі. Ото-ж те лихо, що відібрало Замфірові хліб, привело з собою й слабкість.

Невже той приведений товариш прийшов по жінку?

Того ж таки дня, як зрубали їх виноградник, Маріора заслабла.

Для виснаженого важкою працею організму не багато бракувало до занепаду. Повернувши

над вечір з виноградника, Маріора почула, що її тіпає пропасниця. Загорнувшись кожушанкою, вона лягла на лаві. Голова в неї палала, так що якийсь час їй навіть здавалось, що в неї не голова на в'язах, а палаюча купа зрубаного винограду. Червоні від сліз чи гарячки очі мимохіть заплющились, а на чорному тлі темряви блимали перед Маріорою якісь вогні, мигтіли сокири, такі гострі, блискучі, гойдались на стятих лозах зелені рясні кптяги винограду... Якісь люде метушаться перед очима, кубляться, плигають, з осмалених, чорних—стають червоними, як жар... Маріора чує власний голос: „Ох, коли б мені вмерти від тої зарази!“... Вона їсть корінці, а корінці ростуть у роті, розникають його, приростають до язика—і язик стає здоровим, як гора, важким, як камінь... Сокири, що мигтіли перед очима, з прудкістю блискавки починають крутитися над її головою, а врешті спадають на голову раз, другий... Ах, як боляче!...

Почалась гарячка.

На другий день не полегшало. Гарячка жерла молодицю. Маріора раз-у-раз зривалась з постелі, щоб бігти на виноградник—рятувати кущі—і багато треба було сили, щоб покласти її назад на ліжко та втихомирити...

Замфір спантеличивсь. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забagnetься, аби звести її на ноги. Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям—нічого не помагалось. Та ж сама гарячка, та ж маячня, той же неспокій...

В просторій молдуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимками, обвішаній чудово тканими рушниками—блимає перед образом дям-

падка. Нерівне червоне світло від неї якось чудно зливається з денним світом, що тоненькими смужками протискається крізь шнаря в причинених віконцях. Зразу, в світу, нічого не можна розібрати в хаті. Чути тільки стогін слабої, чиєсь тихі хлипання та шелотіння. Де далі з присмерку вирізняються сумна Замфірова постать, гурток жінок біля постелі слабої та скулені, заплакані діти по кутках. Замфір сидить за столом, підперши голову рукою, й дивиться кудись у простору. Трудно пізнати в йому того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно, перед місяцем. Він тепер осунувся, його горда, міцна постать наче зігнулася, зламалась, очі згасли, на виду осів новий вираз—вираз болю й затягості. Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, що, крий Боже, посиротіють ще... Хто його зна, про що він думав, сидячи отак, підпершись...

А там, за грубкою, під причілковою стіною, мучилась на постелі Маріора. Жовті запалі лиця ледве заховали давні рися. Крізь спечені гарячкою уста ніколи добувався тихий стогін; здорові, чорні очі були заплющені, а коли розплющувались, жінка, здавалось, нікого не пізнавала.

Сусідки-молодиці, скупчившись над хорою, про щось з жвавістю сперечалися, показували на порозвішувану по стінах одіж, на Замфіра, на дітей. Інколи поїли хору водою з глечика. Дітвора хлипала по кутках.

В хаті стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіні ходили по стінах у присмерку. Чекали на попа.

Врешті хтось звістив, що піп іде, а за хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею й довга фігура панотцева.

Скінчивши своє діло, піп звернувся до Замфіра:

— Що ж ви нічого не робите слабій?

Замфір махнув рукою.

— Де там нічого... Ворожок та шептух була новна хата...

— А ви б доктора закликали!—пораєв панотець.

Замфір нервово кинувся.

— Доктора?—скрикнув він, а згаслі очі його блиснули зловіщим вогнем.—Ніколи в світі!... О, я вже доволі маю тих докторів, доволі!...

— Може вмерти вам молодия оттак без порятунку,—вмовляв панотець.

— Божа воля... Божа воля... а доктора? На віщо? Щоб отруїв мені жінку, як ті виноград?.. Ніколи!..

І в очах Замфірових блиснула така завзятість, що панотець не зважився далі намовляти його.

— Як собі знаєте,—озвався він, виходячи.

Чужі порозходились... В хаті лишився тільки Замфір з дітьми.

Діти повилазили з кутків, прилипли до матеріної постелі. Замфір теж наблизився до хорої, пригорнув до себе дітей і, схиливши на груди голову, довго так стояв мовчазний та замислений, як жива статуя безмірного смутку.

* * *

Роботи на лештських виноградниках скінчились. Савченко з Рудником та робітниками

обдивились усі виноградники—і не знайшли більш філоксери. Тихович закінчив труїння—значить, можна було вирушити з Лозшт у друге село, знов на таку ж роботу, а може й на такі ж прикрости. А проте Тихович поспішавсь як мога швидче покинути село, де зазнав стільки сумних пригод, де стільки витерпів, переболів душею.

От уже й річі спаковано, вже й підводи заїхали. Готово! Можна рушати.

Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... Коли б уже нові вражіння, нові місця! Враз його погляд зупинився на жалібній корогві, застромленій у тич. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток: білої й чорної. То був знак, що в хаті є мрець.

— Чіне омуріт?—машинально поспитав Тихович візника.

— Фемєя алуй Замфір Нерон, — відповів той суворо.

Тихович здрігнувся, глянув на двір і стрівся очима в божевільним мош-Дімою. Тихий, лагідний, як дитина, дідок на цей раз не осміхався. Втопивши в Тиховича повні дикого гніву та ненависти очі, мош-Діма підняв до-гори кулак і потряс ним на здогін Тиховичеві...

Але коні шарпнули і мош-Діма разом з жалібною короговою зчезли, закриті хмарою куряви.

Лютий, 1895.
Вінниця.

- 100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
 104. Аверченко, Гуморески.
 105. Барвінок Г., Русалка.
 106—107. Ленкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
 108—110. Куліш П., Чорна Рада, повість.
 111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. подія.
 112—113. Бергзон, Ан., Вступ до метафізики.
 114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
 115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, II.
 121—123. Кобилянська О., Земля I, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
 130—131. Маковой О., Заліссе, повість.
 135—139. Кописький Ол., У гостях добре, дома ліше, повість.
 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—144. Федькович Ю., Оповідання.
 145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, повелі.
 146. Леся Українка, Оргія, драматична поема.
 147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
 158. Шніцлер, Артур, Ляйтнант Густль, новеля.
 159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропаші, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Витва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новеля.
 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праці й капітал.
 172—173. Мирний Панас, Лихі люди, повість.
 174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Fata morgana.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
 188—189. Ромен Роллан, Вовки, револ. драма.
 190. Коцюбинський М., Лялечка, Поєдник (оповідання).
 191—192. Коцюбинський М., На віру й інші оповідання.
 193. Коцюбинський М., П'ятизлотник, Помстився, Хо (оповідання).
 194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
 195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
 197. Коцюбинський М., По-людському і ціпов'яз, оповід.
 198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.

